

İZMİR MEKTEB'İ İDADİSİ*

Melih Tınal

Özelde İzmir ve çevresinin genelde ise Osmanlı Devleti'nin eğitim, politika ve uygulamalarında önemli bir yere sahip olan İzmir Mekteb-i İdadisi'nin kuruluş ve faaliyetleri 19. yy'da eğitim alanında yapılan köklü modernleşme hareketlerinin doğal bir sonucu olarak görülmelidir. Bu bağlamda bir arkaplan oluşturmak gerekirse kısaca Osmanlı eğitim sisteminin niteliğini belirtmek yararlı olur.

19. yüzyıla girilirken Osmanlı eğitim sistemi dini ve geleneksel bir içerik taşıyordu. Eğitim, medreseler ve sıbyan mektepleri gibi pozitif bilimlere yer vermeyen kurumlar aracılığıyla yürütülüyordu. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz durumun sadece askeri başarısızlıklarda aranması, eğitimde ilk yenilik hareketlerinin askeri eğitimde görülmesi sonucunu doğurdu. Tanzimat'ın hedeflerinden biri de okullaşma oranını artırmaktı. Eski öğretim metodlarının yerine modern eğitim metodları benimsendi. Ortaöğretimin rüşdiyeden sonraki aşaması olan idadi ve sultani adında yeni liseler açıldı¹. Okullaşma oranını artırmanın yanında, eğitimin kalitesini yükseltmek de Tanzimat'ın amaçları arasında yer aldı. Eğitim işlerini düzenlemek amacıyla 1845'de kurulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat, 1846'da kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye ile Maarif-i Umumiye kararlarının uygulanması için bir yaptırım organı olan ve 1847'de kurulan Mekatib-i Umumiye Nezareti², dilin Arapça ve Farsça'nın etkisinden kurtarılması amacıyla 1851'de Darülmaarif binasında kurulan Encümen-i Daniş³ eğitimde kalitenin yükseltilmesi için ilk girişimlerdir. 1857'de kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti ise Türkiye'de gerçek anlamda bir eğitim bakanlığının işlevini yerine getirmiştir⁴.

1867'de Fransız Eğitim Bakanı Victor Dury'e Osmanlı eğitim sisteminin geliştirilmesi amacıyla bir proje hazırlatıldı. Projede her din ve kökenden gelen öğrencilere eğitim-öğretim veren ortaöğretim kurumlarının açılması; fen bilimleri, tarih, hukuk ağırlıklı derslerin okutulacağı bir üniversitenin kurulması; genel kitaplıkların açılması gibi konular yer almaktaydı⁵. Buna paralel olarak Osmanlı vatandaşlarına yönelik Avrupalı eğitimciler tarafından yürütülecek bir ortaöğretim kurumunun açılması da kararlaştırıldı. Bu karar sonrasında 1 Eylül 1868'de Galatasaray Sultanisi açıldı. 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde vilayet merkezlerinde sultanilerin, sancaklarda idadilerin kurulması öngörülmekteydi.

İzmir Mekteb-i İdadisi de Karantina semtinde, o günün koşullarında 18 bin liraya⁶ mal olan ve günümüzde Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi adıyla eğitim faaliyetlerini sürdüren binada, 1876 yılında açılacaktı. Ancak yeterli öğrenci bulunamadığı için bu girişim sonuçsuz kaldı. Bina 1891 yılında Mekteb-i Sanayi'ye devredildi⁷ İzmir halkı istenen şekilde modern eğitim yapacak olan bir okula, 1886 yılı Temmuz ayında Vilayet Konak'ına bitişik olan bir binada öğretime başlayan İzmir Mekteb-i İdadisi'nin kurulmasıyla kavuştu. Rumi 1303 yılı Aydın Vilayeti Salnamesinde okulla ilgili şöyle bir açıklama yer almaktadır⁸:

"Sıye-i maarifvaye-i hazret-i padişahide, işbu mekteb-i idadi 302 senesi şehr-i Temmuzunda küşad olunmuş ve alınan şakirdanın iktidarları birinci ve ikinci ve üçüncü sene sınıfların teşkiline kafi görünmekle, dördüncü ve beşinci sene sınıfları henüz teşkil edilememiş ve birinci sene şakirdanın adedi ziyade olmak mülabesesiyle iki şubeye taksim olunmuştur.

Mektebin programı usul-ü cedide üzere gayetle mükemmel ve muntazam olub mevcud şakirdanın tahsilleri dahi şayan-ı tahsin derecededir."

Beş yıllık olarak açılan İzmir Mekteb-i İdadisi 1890 yılında yedi yıla çıkarılmıştır⁹.

Mekteb-i İdadi'nin ilk yılında okutulan dersler ve eğitim kadrosu aşağıda yer almaktadır¹⁰.

Müdür: Abdurrahman Hilmi Efendi

Arapça: Mehmet Sait Efendi

Osmanlıca: Nevzad Efendi, Hafız Sabri Efendi

Hüsn-ü Hat (Güzel Yazı): Şerif Efendi

Resim : Konçıyan Efendi

Tarih-i Umumi: Abdurrahman Hilmi Efendi

Hendese (Geometri): Mahmud Esad Efendi ve Hafız Sabri Efendi

Coğrafya: Mehmet Sait Efendi

Tarih-i Osmani : Hafız Sabri Efendi

Tabakat-ül Arz(Fiziki Coğrafya): Mahmut Esat Efendi

Fransızca: Uşakizade Halid Ziya Bey, Saim Efendi

1901 yılında okul programlarına bölgelerin özelliklerine göre ziraat, ticaret ve sanayiye ait yararlı bilgiler verilmesi konusunda Dahiliye, Evkaf, Maarif ve Maliye bakanlıkları temsilcilerinden oluşturulan bir komisyon kuruldu. Osman Ergin Türk Maarif Tarihi adlı

çalışmasında 19 Eylül 1317(1901) tarihli "Meclis-i Mahsus-u Vükela Mazbatası"na dayanarak yaptığı açıklamada, okullarda ziraat, sanayi ve ticaret şubelerinin bu komisyonun çalışmalarından sonra oluşturulduğunu belirtmektedir¹¹. Söz konusu şubeler bölgelerin özelliklerine göre kurulacaktı. İzmir'in de içinde bulunduğu Batı Anadolu Bölgesi, ticari ve tarımsal faaliyetler açısından önemli bir bölge idi. Bu sebeple İzmir Mekteb-i İdadisi'nde de ziraat ve ticaret şubeleri için 7600 kuruş harcama yapılarak iki dersane inşa edildi¹². İngilizce'de İngilizlerin deniz ticaretindeki ağırlığına paralel olarak Lisan-ı Umumi-i Bahriyun niteliğini kazanmıştı¹³. Avrupa sermayesinin Batı Anadolu'ya akışında önemli rol oynayan Rumlar, diğer emperyalist devletler gibi İngilizlerinde Türklerle gerçekleştirdikleri ticari ilişkilerde aracı olarak öne çıktılar. 1894 yılında, İzmir'de 200000 olan toplam nüfusun 52000'ini oluşturan Rumlar, Hristiyan tebaanın en büyük bölümünü oluşturmaktaydı¹⁴. İngilizce ve Rumca'nın gerek günlük hayatta, gerekse ekonomik ilişkilerde aranan diller konumuna ulaşması bu iki dilin öğretim programlarına girmesini gündeme getirdi. Ancak Maarif Müdürlüğü'nden gelen emirde bu dersler için görevlendirilecek öğretmenlerin maaşının öğrenci velileri tarafından karşılanacağı belirtiliyordu. Bu olaya karşı oluşan tepki Hizmet Gazetesi'nde dile getirildi¹⁵. Henüz bu olay çözülmemişken, İngilizce ve Rumca'nın programa girmesinin gereksiz olduğu ve zamanın yetersizliği sebebiyle diğer dersleri engelleyebileceği görüşü de tartışılmaya başlandı¹⁶. Rumca bu tartışmalardan ancak 4 yıl sonra Mekteb-i İdadî'nin öğretim programına alınabildi¹⁷.

İzmir Mekteb-i İdadisi, 1886 yılında açıldığında yalnızca nehari (gündüzlü) olarak hizmet vermeye başladı. İdadilerin ülke çapında yaygınlaşması, 1884 tarihli konuyla ilgili çıkan vergiden sonra olmakla birlikte, İzmir ve çevresinde yaşayıp vergisi alındığı halde okuldan yararlanamayan çocukların varlığı hoşnutsuzluk yaratmaktaydı. Okulun yatılı hale getirilmesi amacıyla Menemen, Bergama, Çeşme, Urla, Tire ve Ödemiş halkı, isteklerini yansıtan 17 Aralık 1887 tarihli bir dilekçeyi İstanbul'a gönderdiler¹⁸. Bu dilekçe yöneticiler üzerinde etkisini gösterdi ve 1889 yılı Ocak ayında İzmir Mekteb-i İdadisi 75 yatak kapasite ile yatılı olarak hizmet vermeye başladı¹⁹. İzmir Mekteb-i İdadisi'nin hızla gelişmesi ve Rum, Ermeni ve Musevilerin de okula rağbet etmeleri ile yetmişbeş yataklı kapasite, okul ihtiyacını karşılayamaz hale geldi. Özellikle Museviler İzmir Mekteb-i İdadisi'ni tercih etmekteydiler. Her kültür ve kökenden Osmanlı vatandaşlarının

Osmanlıcılık bakış açısıyla eğitilmeleri ilkesinden hareketle, 1890 yılında okulun yatak sayısı 150'ye çıkarıldı²⁰.

İzmir Mekteb-i İdadisi'nin kurulduğu dönemde, öğrencilerin başarı durumları, Osmanlı eğitim sisteminin getirdiği düzenlemelere bağlı olarak eğitim-öğretim yılı sonunda yapılan sınavlarla ölçülüyordu. Yıl sonu sınavları hakkındaki bilgiler dönemin İzmir basınına da yansımaktaydı. Sınavların bitiminden sonra Tevzi-i Mükafat (ödül dağıtım) törenleri yapılmaktaydı. Yapılan törenlerde okul binası süsleniyor, törene başta vali olmak üzere, idari ve askeri görevliler davet ediliyordu. 1887 yılında İzmir Mekteb-i İdadisi'nde gerçekleştirilen ilk ödül dağıtım törenine gelen davetli sayısı dörtyüz civarındaydı. Valinin ve okul müdürü Abdurrahman Efendi'nin konuşmalarından sonra başarılı öğrencilere kalem, saat gibi hediyeler verildi²¹.

İkinci Meşrutiyet Döneminde İzmir Mekteb-i Sultanisi

1908 Devriminin getirdiği canlı siyasal yaşantı içinde eğitim sorunları da önemli yer tuttu. Eğitime ilişkin strateji sorunları, eğitim, eğitim felsefeleri siyasal gündemin ön planda tartışılan konuları arasında yer aldı. İttihatçıların ünlü Maarif Nazırı Emrullah Efendi, "Maarif tuğba ağacına benzer" demekle ıslahat çalışmalarına teşkilat-ı iptidaiyeden değil, tedrisat-ı aliyeden başlamak gerektiğini söylüyordu. Bu görüşe karşıt olarak Darülmuallimin Müdürü Satı Bey'in eğitim reformuna ilkokuldan başlanması gerektiği fikri de tartışılmaktaydı. Emrullah Efendi Maarif Nazırı olduktan sonra kendi fikrini uygulayamadı²². İkinci Meşrutiyet'in ortaöğretim alanında yaptığı ilk girişim vilayet merkezlerindeki idadilerin, sultaniye çevrilerek rüşdiye üzerine üçer yıllık iki devresi olan ve ikinci devresini fen ve edebiyat kolları şeklinde ayıran bir sınıflandırmaya gidilmesidir. 1913'de bu uygulamanın alanı daha da geliştirilerek beş yıllık kendi iptidai kısmına ya da altı yıllık genel ilkokula dayanmak üzere dört yıllık birinci, fen ve edebiyat kollarına bölünmüş üç yıllık ikinci devresi bulunan toplam eğitim süresi 12 yıl olan sultaniler, tüm vilayet merkezlerinde idadilerin yerini almıştır²³. İdadilerde görülen yenilik ve değişikliklere paralel olarak İzmir Mekteb-i İdadisi de İzmir Mekteb-i Sultanisi olarak anılmaya başlamıştır²⁴ 1911 yılında Mekteb-i Sultanisi'nin çıkardığı yıllığa göre okulda 23 öğretmen görev yapmaktaydı²⁵. 1912-1913 eğitim-öğretim yılında ise okulun ilk kısmında 3, diğer sınıflarında 18 olmak üzere 21 öğretmen görev yapmış, 234 öğrenci öğrenim

görmüştür²⁶.

Maarif Nezareti'nin kararına göre nüfusu 300000'den çok olan liva merkezlerinde sultani açılabilirdi. Saruhan 100000, Aydın 80000, Menteşe 85000 nüfuslu merkezlerdi. Bu nedenle Ege Bölgesi'nde sultani eğitimi alabilmek amacıyla İzmir Mekteb-i Sultanisi'ne yoğun bir talep oluştu²⁷. Maarif Nezareti 1911 yılı bütçesinde İzmir'de yeni ve ihtiyaca cevap verebilecek bir sultani binası inşa etmeyi planlayıp, bu iş için 10000 Osmanlı lirası tahsis ettiyse de²⁸, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz durum bu girişimi engelledi. 1913 yılında sultanilerin ikinci devresinde fen ve edebiyat şubeleri oluşturuldu. Bu değişiklik İzmir Mekteb-i Sultanisi'nde de uygulandı. Öğrenciler yüksek öğrenimlerini hangi alanda yapmak istiyorlarsa o bölümü seçmeye başladılar. Örneğin hukuk alanında yüksek öğrenim görmek isteyen bir öğrenci edebiyat şubesini seçecekti. Aynı şekilde mühendislik öğrenimi görmek isteyen bir öğrenci de fen bölümüne girecekti²⁹. İzmir Mekteb-i Sultanisi'nden mezun olan başarılı öğrenciler Avrupa'da yüksek öğrenime devam edebiliyorlardı. Bu öğrencilerin yurda döndükten sonra Maarif Nezareti'nin belirleyeceği bir okulda en az beş yıl öğretmenlik yapmaları zorunluydu. Bu amaçla açılan sınavlarda Fransızca, Edebiyat, Riyaziye (Matematik) ve Malumat-ı Vataniyye (Vatandaşlık Bilgileri) derslerinden sorular soruluyordu³⁰.

Osmanlı eğitim sistemindeki modernleşme hareketlerine paralel olarak, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ümitsiz durumdan kurtarılmasını amaçlayan dinamik bir öğrenci kitlesi yetişmişti. Bu kitle İkinci Meşrutiyet'in getirdiği özgürlükçü ortamın sonucunda devletin sorunlarıyla yakından ilgilenmeye başladı. Nitekim, anayasanın yürürlüğe konulduğu gün, özgürlüğü hatırlatırcasına göğüslerine kırmızı-beyaz kurdelalar takan gençler, Mekteb-i İdadi'den çıkarak Saat Kulesi etrafında toplanıp, Kemeraltı yönünden gelen halkla kaynaşarak, Kordon Boyu'na doğru gösteri yapmaya başladılar³¹. Ayrıca o günlerde Mekteb-i İdadi öğrencileri, Nevresidegan Maarif Cemiyeti adıyla bir dernek kurdukları gibi, aynı adı taşıyan bir de gazete çıkardılar. Adı geçen dernek, yalnızca okul gezileri³² gibi sosyal faaliyetleri düzenlemekle kalmadı, aynı zamanda dönemin siyasi olayları ile de yakından ilgilendi; zaman zaman okulun yetersizliğini dahi eleştirdi³³. Gerekliğinde konuya yaklaşım farklılığı nedeniyle okul yönetimiyle anlaşmazlığa düşmekten de çekinmedi³⁴.

Okul öğrencileri eğitim, eğitsel sorunlar ya da okulun fiziki yapısı ile ilgili sorunları dışında, yurt ve dünya sorunlarına da eğilmişlerdir.

1908 yılının sonlarına doğru İkinci Meşrutiyet döneminin yarattığı özgürlük ortamının getirdiği rehavetten yararlanan Avusturya, 5 Ekim 1908 günü Bosna Hersek'i ilhak ettiğini bildirdi³⁵. Osmanlı Devleti bu oldu bittiyi kabullenmek zorunda kaldıysa da yeni yönetimde etkisini göstermeye başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 13 Ekim 1908'de Ayasofya'da bir protesto mitingi düzenledi³⁶. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi İzmir'de de tepki yarattı. Avusturya malı olan fesler kullanılmamaya başlandı³⁷. Bu protestoya İzmir Mekteb-i İdadisi öğrencilerinin kurduğu Nevresidegan Maarif Cemiyeti öncülük etti³⁸.

İzmir Mekteb-i İdadisi'nin sultani ünvanını almasıyla okulun öğretimini geliştirmek amacı çerçevesinde kütüphane kurulması çalışmaları başladı. Bu amaçla "Mekteb-i Sultani Kütüphane Komisyonu" kuruldu. Bu yıllarda İzmir'de yabancı okullar haricindeki eğitim kurumlarında kütüphane bulunmuyordu³⁹. Giritli Ali Efendi'nin Yusufoglu Hanı'nda açtığı kütüphane, Askeri Kırathane ile birlikte kent aydınlarının belirli buluşma noktalarını oluşturuyordu⁴⁰. Mekteb-i Sultani Kütüphane Komisyonu, basına verdiği ilanlarla kütüphaneye yardım kampanyası başlattı. İlk yardım İsrailiyat Mektebi'nden geldi⁴¹. Komisyonun çabaları sonrasında İzmir'de bir Türk okulu kendi kütüphanesine sahip oluyordu.

İzmir Mekteb-i Sultanisi spor alanında da adından söz ettiren bir okul olmuştur. Türkiye'de modern sporların tanınıp yayılmasında 19.yy sonları ile birlikte İzmir ve İstanbul'a ticaret amacıyla gelip, yerleşen İngiliz ailelerinin etkisi önemlidir. Ancak 1908 Devrimi'ne kadar sportif faaliyetler yeterince gelişmemiştir. Meşrutiyet'in ilanıyla gelen özgürlük spor alanında da kendini göstermiş, spor kulüplerinin sayısı hızla artmıştır⁴². İzmir Mekteb-i İdadisi'nin adı, İzmir Mekteb-i Sultanisi olarak değiştirilirken, öğretim programında Terbiye-i Bedeniyye dersi içinde bazı spor dallarına yer verilmiştir. İzmir Mekteb-i Sultanisi'nde Terbiye-i Bedeniyye dersine bir öğretmen bulabilmek büyük problem teşkil etmiş, sonunda bu dersin öğretmenliğine "Yakın Şarkın Bilardo Şampiyonu" olarak tanınan Ermeni Melikyan Efendi atanmıştır. Melikyan Efendi dersin programında bulunan, eskrim, boks ve jimnastik derslerinin yanısıra öğrencilere futbolu da öğretmeye çalıştı⁴³. Okulun gündüzlü ve yatılı öğrencilerinden oluşan iki takım oluşturdu. Melikyan Efendi'nin girişimiyle kurulan İzmir Sultanisi futbol takımı ilk maçını 22 Ekim 1910'da Pelops isimli Rum futbol takımıyla yaptı. Bu tarihe kadar İzmir'de Türk futbol takımı bulunmuyordu⁴⁴. İzmir'in işgali İzmir sporuna büyük bir darbe vurdu.

Karşıyaka ve Altay kulüpleri dağıldı. Panionios, Apollon, Pelops sahaları ile Talebe Çayırı tamamen Rum takımlarına kaldı. Bu durum Türk gençlerini yeni bir örgütlenmeye itti. Altay Kulübü'nün bazı futbolcularıyla, İzmir Sultanisi'nin bazı futbolcu öğrencileri biraraya gelerek İttihat ve Terakki Mektebi'nin karşısındaki bir binada İdman Yurdu adıyla yeni bir kulüp kurdular. Bu takım Rum takımlarına karşı başarılı sonuçlar aldı. İdman Yurdu önce yeşil-beyaz renkleri altında kurulmuş, daha sonra forma rengini kırmızı-beyaz olarak değiştirmiştir. Bu nedenle Rum gazeteleri, Rum takımlarıyla, İdman Yurdu'nun yapacağı maçlar öncesinde "Kırmızı-Beyaz ile Mavi-Beyaz çarpışıyor" şeklinde haberler yayımlamıştır⁴⁵

DİPNOTLAR

- * Bugünkü İzmir Atatürk Lisesi
- 1 Necdet Sakaoglu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İstanbul, 1991, s. 71.
  - 2 İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara, 1993, s. 64.
  - 3 Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, İstanbul, 1991, s. 61.
  - 4 Cahit Yalçın Bilim, **Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)**, Eskişehir, 1984, s. 26.
  - 5 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978, s. 232.
  - 6 1844-1914 yıllarında 1 sterlin=1.10 Osmanlı lirası idi. Bkz. Şevket Pamuk, **19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti**, Cilt I, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1995, ss. 13-25
  - 7 **Hizmet**, 16 Nisan 1307 (1891).
  - 8 **Aydın Vilayeti Salnamesi 1303 (R)**, s. 91.
  - 9 Hasan Ali Yücel, **Türkiye'de Ortaöğretim**, İstanbul, 1938, s. 500.
  - 10 Aydın Vilayeti Salnamesi 1303 (R), s. 88.
  - 11 Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, İstanbul, 1977, s. 841.
  - 12 **BOA İrade-i Maarif** Genel No: 564. Hususi No: 7.
  - 13 **Hizmet**, 12 Şubat 1887.
  - 14 Paul Lindau, "1900'lerde İzmir", **Türk Dünyası Araştırması Dergisi**, (Çev. Doç. Dr. Selçuk Ünlü), 1985, s. 162.
  - 15 **Hizmet**, 12 Şubat 1887.
  - 16 **Hizmet**, 29 Şubat 1887.

- 17 **Hizmet**, 10 Mart 1891.
- 18 **BOA İrade Kataloğu**, Meclis-i Mahsus, No: 4199.
- 19 **Hizmet**, 7 Kanun-u Sani 1304 (1888).
- 20 **Hizmet**, 20 T.S. 1890.
- 21 **Hizmet**, 23 Temmuz 1887.
- 22 Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, 1992, s. 193.
- 23 Tekeli-İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ...**, s. 84.
- 24 **Ahenk**, 18 T.E. 1326.
- 25 **İzmir Mekteb-i Sultanisi 1911 Yıllığı** (İzmir Milli Kütüphane'de bulunmaktadır).
- 26 **İzmir Maarifi ile İlgili 1943 Tarihli Rapor**, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi. Demirbaş No: 22, s. 8.
- 27 **Ahenk**, 11 K.E. 1328.
- 28 **Ahenk**, 23 K.E. 1326.
- 29 **Ahenk**, 20 Eylül 1329.
- 30 **Köylü**, 5 Ağustos 1326.
- 31 Yaşar Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı, Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, İstanbul, 1986, s. 87.
- 32 **Ahenk**, 11 T.E. 1324.
- 33 **Hizmet**, 23 Eylül 1908.
- 34 **Hizmet**, 4 T.S. 1324.
- 35 Murat Sarıca, **Siyasal Tarih**, İstanbul, 1983, s. 233.
- 36 Yücel Aktar, **2. Meşrutiyet Sonrası Öğrenci Olayları (1908-1918)**, İstanbul, 1990, s. 103.
- 37 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Emin Elmacı, **Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler (1908-1912)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1996.
- 38 Nail Moralı, **Mütareke'de İzmir (Önceleri ve Sonraları)**, İstanbul, 1976, s. 50.
- 39 Moralı, **Mütareke'de ...**, s. 62.
- 40 Aksoy, **Bir Kent ...**, s. 64. Giritli Ali Efendi Darülrifan adlı özel okulun müdürüydü. Bu okul İzmir Mekteb-i İdadisi'nde müdür yardımcılığı ve müdür olarak görev yapan Yusuf Rıza Efendi tarafından kurulmuştur.
- 41 **Köylü**, 12 T.S. 1326.
- 42 Cem Atabeyoğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor", **Tanzimat'tan**

Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c. 6, s. 1477.

- 43 Ergun Hiçyılmaz, **Türkiye'de Futbolun Öyküsü**, İstanbul, tarihsiz, s. 8; **Demokrat İzmir**, 14 Ocak 1968.
- 44 **Demokrat İzmir**, 15 Ocak 1968. Pelops Kulübüyle, İzmir Mekteb-i Sultanisi arasındaki futbol karşılaşması 9-0 sultani aleyhine sonuçlanmıştır.
- 45 Cem Atabeyoğlu, **Türk Futbol Tarihi (1904-1991)**, İstanbul, 1992, s. 72.